

PROLOG

Kada su prešli veliku reku, s kojom su se danima rvali, saplićući se o nemir njenih uskomešanih virova, svoje lake, u debli izdubljene čamce, kovanice, ostavili su na peščanoj obali. Namenili su ih samo za jedan prelazak, bez povratka. Od tada se vuku, prašnjavi i umorni, kroz nepoznatu zemlju, kroz predeo okićen brdima prekrivenim šumom, nepreglednom šumom. A povorci njihovoj ne da se kraj sagledati. Duga, plava kosa pada na široka ramena muškaraca, a platno njihovih prtenih i lanenih košulja natopljeno je znojem od duga puta koji mesecima prevaljuju i za koji ne znaju kada će se okončati. Oteklih stopala, u čizmama od brezove kore, stupaju po tlu kome ćud ne poznaju. Grupe žena sa decom, raštrkane u gomili, jašu na konjima. Deca kmeče, odzvanja šuma, starci i žene ogrću se ovčijim i vučjim krznom, mrazovi su ovde surovi. Pred noć podižu uboge šatore na šumskim čistinama da se zaštite od hladnoće, od negostoprinstva divljine u koju su zašli, od gladnih zveri. Na čelu povorke, starešine plemena, tumačeći znakove bogova, plavim očima biraju pravac i premeću ga po gustim obrvama i dugim brcima. Vode svoj narod po ovoj pustolini, ka cilju što ga njihovi bogovi zamisliše i kuda ih uputiše.

Put je bez kraja, ušli su u klisuru zelene reke, iznad njih dižu se ka nebu litice, nemo. Vazduh, u kupki od nežnog be-

rezozolskog¹ sunca presecaju jedino dugi letovi orlova i njihovi zvižduci što nestaju odjecima, razbijeni o stene. Konji, bikovi, telad, ovce i svinje prate povorku terani povicima, udarima biča, ustrašeni kamenjarem po kome proklizavaju i lome noge. Narod sa sobom nosi i rala, vile, kose, srpove, drljače i lopate, čudeći se surovom podneblju za koje im se njihovo oruđe čini neupotrebljivim i beskorisnim.

Zastaju da bi se nahranili: na reci love ribu, a zakolju i iscrpljeno kljuse ili ovcu slomljenih nogu. Založice vatru granjem, na usijanom kamenu peku meso. Ako je kome preostalo još medovine, on potegne iz drvene čaturice da ulije sebi snagu za nastavak pešačenja. Svoje saputnike, pomrle od umora i studenih noći, spaljuju nedaleko od mesta predaha, ostavljajući pečate pepela kao znakove raspoznavanja po puštoši u čije su klisure i klance nepovratno usisani. Smrad koža u koje su odeveni i smrad njihovih tela privlače zveri što ih napadaju iz prikrajka šumskog mraka. Planine i ibrovi oko njih ostaju neodgonećeni, sve se čini uzaludnim.

Ako bi se obreli u nekom pitomom šumarku, poklonili bi se pred bukvom i hrastom, pred svojim bogovima što obitavaju po gajevima. Molili bi boga Peruna da ih odbrani od skapavanja, molili bi Volosa da im sačuva stoku. Bogovi su se odazivali treperenjem mladog lišća, tek provirelog iz pupljaka. Ono je šumilo „idite dalje” i otegnuti je karavan, pretovaren napuštenom prošlošću ogrezlom u močvarne šume postojbine i opterećen nadom čiju putanju ne raspoznaju, nastavljaao dalje po rečnom tesnacu, sporo i posustalo.

Nenadano, klisura je najednom počela pred njima da se otvara. Raskrilila je svoje prolisale dveri i propustila ih. Pred

¹ Rečnik manje poznatih reči nalazi se na kraju knjige.

njima su pukla pobrđa izvajana mekim dlanovima bogova, oko njih su jurcali potoci, na slapove naskakivale pastrmke, raspevale se ptice u nevinim krošnjama, a pod njima, u daljini, bljesnulo je nesagledivo belo polje. Belina ih je privukla, krenuli su k njoj. Kako su joj se primicali, osećali su snagu boga Jarila: iz dana u dan sunce ih je sve snažnije grejalo, umivalo ih, hrabrilo.

Došavši sasvim blizu obronaka koji će ih spustiti do belog polja, imali su šta da vide: belina je dolazila od cvetova, krupnih belih cvetova što su kao sneg prekrili mirisnu pitominu. Zadivljeni, sjurili su se u nju kao u belo jezero. Osetili su da je putovanju došao kraj. To polje belog cveća izgledalo je kao predvorje odaja u koje samo izabrani mogu da kroče. A iznad belih, rascvalih kugli umilna pesma dopirala je iz žbunja, pesma kakvu još nikad ne behu čuli, pesma koja odzvanja samo na nebesima. Ugledali su crnu žutokljunu pticu božanskog glasa i prepoznali objavu boginje Lade da je proleće došlo. Mladiće i devojke pozvala je boginja pesmom u igru i oni su potrčali poljem, valjali se po njemu, milovali, napajali se na bistrim rečicama, ljubili mladost u slavu njene zaštitnice. Starešine su protumačile znakove bogova i obznanile narodu da su dospeli u zemlju koja im je obećana, zbog koje su se, pre dugo vremena, otisnuli iz zavičaja. Ovo polje je zemlja na kojoj će se nastaniti, ovde će podići svoja naselja. Posvetili su polje bogu Perunu, a bele cvetove, dar njegove reči vodilje, nazvali su božur. Opčinjeni, dali su se u veselje, duvali u rogove, pevali i skakali, kupali su se u reci, grlili se, plakali...

Opčinjeni, nisu videli ništa drugo do svoju sreću među belim loptama, niti čuli išta drugo do pesme svoje i pesme

crne ptice, kosa. A iz otvora na zemlji, iz zemunica, krišom je ovu raspojasanu smradnu rulju posmatralo sijaset iznenađenih, uplašениh očiju. Gledali su i pitali se ko su došljaci. Od sebe nisu davali ni glasa, nadali su se da će ih ova divlja horda mimoići, onako kao što su svi vekovima ovuda prolazili i nestajali. Pozvali su Velikog Dardana da im i ovoga puta pomogne. Nepozvani gosti proslavljali su, za to vreme, dolazak proleća i otkriće nove domovine. Nisu ni slutili da je sa juga Hemusa već krenula vizantijska vojska da im priredi doček: da im ponudi ostanak, ako se pretvore u carsko roblje. Takvo su im i ime namenili: *servi*.

Plavi, divlji narod verovao je, međutim, svojim bogovima. Da su ti isti bogovi objavili rat tuđim bogovima, onima koji vladaju belim poljem crne ptice kos, na to nisu ni pomislili. U božjim razmiricama ljudi su samo izvršioци naređenja, redovi. Tog časa im je bila dopuštena bezmerna radost i oni su se njome opili.

U polju belih božura...

RAMIZOV RZ

zbitije u pet slika

SLIKA I

Na strmu, izanđalu seosku kaldrmu točkovi automobila stupili su usporeno i nesigurno, odmeravajući skučenost ulice i izbegavajući lom postraničnih ogledala. Truckanje po sedištima omelo je radoznalost pridošlica u posmatranju zgusnutog seoskog krajolika, na kaldrmi stajalo je tele. Iza kola, rep pasa i dece objavio je lavežom i cikom pojavu novih lica u naherenom selu. Ramiz nikada nije uspeo da izračuna koliko vekova udaljenosti protiče Ibarskom magistralom od Beograda do dedinog sela, ove rupe u koju jednom godišnje mora da kroči. Iako se sve žešće protivio odlascima u postojbinu (kako njegov otac dostojanstveno naziva tu krhotinu prošlosti podno Kopaonika), argumenti koji su mu privezali lanac i vukli ga za sobom ostali su isti kao i pre petnaest godina: dokle god je deda živ moramo mu odlaziti u kuću, takvo poštovanje starijih obrazuje srž duha našeg naroda. A Ramiz se plašio da deda nikada neće umreti. Ne menja se, prestao je da stari, bore se ne množe, lice kao da mu postaje glatko. Tako ih je i dočekaao, čio i gord kao hajduk, pred kućom požutelom od mirisne krljušti – vezica duvana koje se, poput guštera, sunčaju na kamenom

zidu. Prostrana rupa u kaldrmi, iskopana pred niskim vratima, mesto je susreta.

– Je l' to moj Ramiz, pile moje sokolovo?

Znao je: prinesi obraz dedi, omiriši mu dah (nadaj se da nije doručkovao beli luk), priseti se prigodnih reči, izvuci se iz dedinih stega što pre, pritrči kolima da izneseš stvari i čini sve to što je moguće prirodnije, nemoj da se sapleteš ili pocrveniš. Za dedom je izjurio buljuk dece iz kuće, kače se o vratove, o torbe, zaviruju u kola, skaču na sedišta i vrište na jeziku koji je Ramiz pokušavao da prizove. Otac i majka su sve vreme puta govorili sa sestrom na albanskom, ali Ramiz je spavao, nabio je lice na prozor i nije slušao. Napustivši Beograd, on je u njemu, a da to niko nije ni slutio, ostavio jednu obezoružanu nežnost, krhku i osetljivu na svako odsustvo, pa čak i ako ono traje samo nedelju dana.

Pred sam ulazak u kuću pripremio se na sudar sa memlom koja će da mu opiše stanje unutrašnjosti, neizmenjeno od prošlog puta. Savio se da izgleda manji, kao da memla vodi računa o visini – nju zanima isključivo zapremina. Zakržljali prozori ćoretali su po krovovima šupa, a gomila opervaženih žena sjatila se oko gostiju. Snahe, strine, sestričine... U debelim suknjama, sa šarama na vunanim čarapama, sa crvenim i tamnoplavim zubunima izgledale su međusobno istovetne i on se osetio kao sito kroz koje te žene prosejavaju svoja imena, kojih se on priseća, nagađa i koja lomata u tmimi stepeništa. Žene se presamićuju, uzimaju mu torbe, skidaju jaknu, izuvaju ga, samo što ga ne ponesu na gornji sprat.

A tamo, gore, kraj sofre, izvalili se jastuci, lenčare pod prozorima i čekaju guzove da se po njima gnezde. Zetovi, stričevi i bratunčad postrojili se kao spomenici, mrko gledaju

a srdačno zборе. Razmiču se da za sofrom naprave mesta. Široke, bele, na listovima sužene čakšire sa po dve uzdužne crne pruge na nogavicama još mu jednom poručuju: ovde se živi tako da se ni ne zna može li drugačije. Sa džamadana prska u oči srma, a čohani fermeni ukazuju na oznojane pazuhe: znoj se suši, pa obliva ponovo. Ramiz se stresao tek kad je o pojasevima ugledao noževe – ova realnost je zaista drukčija. Nije dopustio očima da lutaju po sobi. Zidovi su neravni, a negde su skrivene i puške. Njih ne želi da vidi. Seo je pored one bratunčadi koja su obučena u farmerke i majice, pomislio je da će uz njih izgledati manje upadljiv i da će ova poseta etnografskom muzeju možda ispasti kraća. Počeo je da broji dane do povratka, već tog prvog dana, dugačkog kao godina, beskrajnog.

Sestra Raza nema problema sa pripadnošću. Uletela je u roj zaposlenih žena, koje su joj raštrkano i stegnuto opevale:

*Raz' e vogël a na u ka rritë?
Na u ka rritë, o' bo grua,
Lumi miku q'ò' martua!*

Već je zapitkuju kad će se udati. Da joj nađu mladoženju? „To i mene čeka”, skutrio se Ramiz na svili šarenog jastučića.

Odžaklija se prepunila žena. Svaka nešto secka, nosi, sipa. I majka je sa njima. Ona se i ovde oseća kao kod kuće. Gledao je Ramiz svoje bližnje i nije ih prepoznavao. Ko su ti ljudi? Kako Raza može da se ponaša kao da Beograda nema? Cvrkuće kao da je albanski jedini jezik koji zna.

Najmlađa snaha uklonila je membranu bele zavese što odvaja odžakliju od sofre i plavi cvetići, rasuti po tkanini,

nabrali su se u buket. Na poslužavniku hleb i so. Prinosi ga od jednog muškarca do drugog, sluganski, ponizno. Žvaće Ramiz hleb, zaliva pljuvačkom suvi zalogaj i oseća oko sebe pećinsku hladnoću razgovora koji nikako da započne, koji bolje da ne započne, jer će biti nerazumljiv i sramotan. Svi očekuju tečnost u njegovim rečima, a on može samo da muca, a možda čak ni to. Čuje žvakanje i pucketanje usana. Na prozor je doleteo kos. Kljucnuo je zalepljenu, sasušenu muvu i prhnuo. Otac u dvorištu razgovora sa dedom. Ramiza svrbi jastuk. Kao da je seo u mravinjak. Čeka da se nešto desi, a vreme je odlučilo da se odmori. Da nema džangrljanja u kuhinji, pomislio bi da je osuđen na tišinu. (Jer hleb je progutan.) Propuštajući dedu i oca, mlada snaha nepoznatog imena, unela je ratluk i vodu. Svi posegoše za poslužavnikom. Žvakanje je sada ulepljeno. Slatko je, krckaju orasi...

– E, pa, kad će moj unuk da se ženi? Od dobrog dede mora biti dobar unuk. A kad ćemo svatove da pravimo?

Eto, desilo se. Više nema ćutanja, a odgovori tek treba da pristignu.

– Biće, deda, kad završim studije.

– Ima li još mnogo?

– Još pet ispita i diplomski.

– Mnogo li je to?

– Pa, i jeste i nije.

Nikada nije roditeljima uspeo da objasni zašto je važno da samo on lično treba da govori o sebi, bez toga da mu oni upliću svoje reči. Zbog te svoje neposlušnosti, otac je ubacio objašnjenje.

– Pre dve nedelje je ponovo pao na ispitu.

„Dakle, svi su sad obavešteni.” Ramiz se smežurao. Pogled premešten u razmaz usana na čaši nije ga odveo sa ovog

mesta. Još ga je više ukopao. Deda nije dozvolio da zbu-njenost dugo vlada njegovom sofrom.

– To ti je, Ramize moj, zato što živiš među Srbima. Neće ti ni dozvoliti da položiš, pošto si Albanac.

– Ma, nije, deda, tako. Nisam ništa učio. Samo sam skitao.

– Ne brani ih, nisu zaslužili. Mrze nas i hoće da nas uklone. Misle da smo mi gluvi i da spavamo. Ali varaju se. Neće oni mog unuka više rušiti na ispitima samo zato što je Albanac. Druga strana fermana već je okrenuta, a slova su na njoj ubojita.

Nije smeo da protivreči. Jezik bi mu se zapleo, i ovako je nesnalajživ. Snahe počеше da unose jestiva. Stomaci se nadražiše, a ruke poleteše ka pečenom jagnječem butu sa bamijama. U kuhinji, neka od snaha skicirala je majci recept. (Bamije prvo popariš slanom ključalom vodom i ocediš. Na loju propržiš luk, pa dodaš jagnjeće meso iseckano na parčiće...) Soba se ispunila muškim mljackanjem. Jagnjeća vlakna razdvajala su se u halapljivim naletima vilica i nestajala u smesi zalogaja. Ramiz je uzaludno tražio viljušku i nož. Snebivao se sve dok mu deda nije tutnuo parče mesa u tanjir. Sa svojih tankih prstiju budućeg arhitekta Ramiz je odgurnuo gradsku finoću, turajući ih među masne predmete. Meso je ukusno, žvakanje prija, bamije su bljutave. I deda se udubio u jelo. Ostaviće unuka malo na miru. Ramiz može da odleti u Beograd a da to niko ne vidi, može da se približi vratima onog stana, da mu zabubnja srce pre no što pritisne dugme zvonca, da oslušne korake u papučama, da se vrata otvore uz *crescendo* timpana, da utone u osmeh...

Kad svi zapališe lule i cigarete, i kad se predadoše umilnom carstvu enzima za varenje, bane u sobu jedan starac sa dva mlađa naoružana pratioca, lica izbrazdanih kao hridine.

SADRŽAJ

Prolog	9
Ramizov rz (Slika I)	13
Miladinka i Živadinka ili prislušivanje	31
Ramizov rz (Slika II)	54
Drumovi poželješe Turaka	68
Ramizov rz (Slika III)	147
Proleće je, a ja sam u Beogradu	177
Ramizov rz (Slika IV)	223
Tušta i tma	234
Ramizov rz (Slika V)	317
Umesto epiloga	328
Dodaci	331
Rečnik manje poznatih reči	333